

5. Омельченко Л.Ф. Семантико-стилістичний аспект англійських субстантивних “бахувріхі” антропосемічного поля // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КДЛУ. – 2000. – Вип. 2. – С. 38-44.
6. Смирницкий А.И. Лексикология английского языка. – М., 1956. – 259 с.
7. Степанова М.Д. Методы синхронного анализа лексики (на материале современного немецкого языка). – М.: “Высшая школа”, 1968. – 199 с.
8. Царев П.В. Продуктивное именное словообразование в современном английском языке. – М.: Изд-во Московск. ун-та, 1984. – 224 с.

*Демешко І.М.
Кіровоградський державний
педагогічний університет ім. В.Винниченка*

МОРФОНОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ ІНШОМОВНИХ СУФІКСІВ (НА МАТЕРІАЛІ ЗАПОЗИЧЕНИХ ДІЄСЛІВНИХ ОСНОВ)

Проблема валентності мовних одиниць в останні десятиліття є однією з актуальних і центральних у дослідженнях зі словотвору, лексикології та синтаксису. Вона відображена у працях Й. Ф. Андерша, М. Д. Степанової, О. А. Земської, В. Б. Касевича, В. Г. Чурганової, І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської, А. П. Загнітка, С. М. Толстой, М. В. Кравченко, Н. Ф. Клименко, Т. Ф. Гонтар, Л. В. Чурсіної та ін. Проте явище суфіксальної валентності недостатньо вивчене на матеріалі ВДІ української мови, що і спонукало до розгляду даного питання. Вивчення сполучуваності іншомовних формантів із запозиченими дієслівними основами дає можливість встановити основні правила поєднання морфем у мові. Досліджуючи суфіксальну валентність іншомовних дериватів, виникає потреба визначити формальні та семантичні властивості основ-мотиваторів похідних та словотворчих формантів, а також встановити дивергентні відношення, що виникають унаслідок реалізації словотвірного потенціалу мовних одиниць.

Кожен функціональний клас морфем (префікси, корені, суфікси) має властиву тільки йому валентність, яка регламентована системою мови і реалізується за певними правилами поєднання морфем у мові. Вона існує як системно задана можливість певної морфеми до сполучення з іншими одиницями. Однак реалізація цих можливостей залежить від багатьох чинників: структурних ознак морфеми, її походження, частиномовної належності, позиції в слові [3, 81].

Досліджуючи закономірності поєднання морфем, необхідно вказати чинники, що спричиняють вибірковість кореневої морфеми із суфіксальною, з'ясувати причини такої вибірковості, визначити мотиватор похідної одиниці та формально-семантичні особливості твірних основ і словотворчих формантів.

Аналізуючи формальні модифікації морфем, слід розрізняти чергування, що мають як парадигматичний (варіанти морфем), так і синтагматичний (сполучуваність морфем) аспект, а усічення належить до морфонології слова, що виступає засобом організації морфемної послідовності (синтагматичний аспект) у межах основи мотивованого слова. С. М. Толстая зазначає, що лінійні перетворення в більшій мірі, ніж чергування, залежать від граматики, і перш за все від встановлення відношень похідності між словами, і способу морфемного членування [6, 70].

Дієслівна деривація дослідження лінійних перетворень залежить від загальної концепції опису морфонологічних одиниць, їх природи, вивчення особливостей морфонологічних моделей, орієнтованих на сполучуваність твірної основи з формантом.

Метою статті є дослідження особливостей морфонологічної адаптації іншомовних

суфіксів (на матеріалі віддієслівних іменників) у сучасній українській мові. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) дослідити морфологічні властивості основного корпусу субстантивних іншомовних суфіксів (на матеріалі запозичених дієслівних основ); 2) спрогнозувати можливі морфологічні зміни; 3) визначити чинники, що впливають на реалізацію дериваційних можливостей дієслова і похідних дериватів у контексті проблематики словотвірної морфології; 4) з'ясувати ССП віддієслівних похідних з іншомовними формантами.

Матеріалом дослідження слугують 470 девербативів, які отримано способом суцільного добору із “Інверсійного словника української мови”, “Словника іншомовних слів”.

ВДІ як сукупність дериватів, структурно і семантично мотивованих дієсловами, становлять таку мікросистему в словотвірній системі мови, елементи якої різняться не тільки індивідуальним лексичним значенням, а й типом дериваційних суфіксів та їхніми функціями [4, 35].

Н. Ф. Клименко зазначає, що валентність основи визначають такі чинники: 1) належність до певної частини мови; 2) структурні ознаки; 3) її похідність чи непохідність; 4) походження (питома чи запозичена) [2, 73].

Досліджуючи морфологічні особливості віддієслівних похідних, можна виділити такі морфологічно релевантні ознаки твірних основ та суфіксальних морфем. Для твірних основ: 1) частиномовна належність; 2) фонологічна маніфестація контактної зони; 3) характер кореневої морфеми; 4) структура твірної основи. До ознак суфіксів, що впливають на морфологічну структуру похідних, належать: 1) частиномовна закріпленість; 2) структура форманта; 3) акцентологічні особливості.

Валентність дієслівних основ у ВДІ представлена такими запозиченими суфіксами - *ацій* (*концентрація, інкубація, реорганізація*), *-атор* (*-ізатор / -изатор*) (*реалізатор, агітатор, популяризатор*), *-ент* (*рецензент, претендент*), *-ер* (*гример, тренер*), які в сучасній українській мові набувають продуктивності.

Варто зазначити, що вивчаючи особливості морфологічної адаптації ВДІ з іншомовними формантами, необхідно дослідити особливості морфотактики, семантичної сполучуваності (виявлення ЛСГ або ССП).

При трансформації твірного слова в похідне семантичний комплекс формантів зберігається, а семантичний комплекс твірного слова підлягає видозміні: *апробація* ← *апробувати*, *гіпнотизер* ← *гіпнотизувати*, *координатор* ← *координувати*, *пілотаж* ← *пілотувати*, *блокада* ← *блокувати*. При творенні ВДІ твірні основи зазнають усічення. Характерно, що усікається не тільки інфінітивний суфікс, а й дієслівний суфікс *-ува-*. Вивчення формальних засобів сполучуваності, характеристика морфологічних моделей і виведення загальних правил передсуфіксальної валентності дає змогу зробити висновок про те, що всі модифікації структури дериваційних морфем закладені в системі мови, регламентуються нормою і є засобом взаємоприспосовування морфем. Утворення похідного слова прогнозується твірною основою у зв'язку зі структурно-семантичними, генетичними та морфологічними закономірностями [1, 55].

При вивченні суфіксальної валентності віддієслівних похідних необхідно враховувати семантичну співвіднесеність твірного і похідного слова. О. М. Тихонов зазначав, що з'ясування закономірностей семантичної співвіднесеності мотиватора й мотивата дасть змогу розв'язати важливі проблеми семасіології, лексики, слово- і морфотворення, граматики [5, 113].

Характер впливу суфікса на похідну основу залежить від фонологічної структури

суфікса (наприклад, суфікси, що починаються з голосного переднього ряду, впливають на попередній приголосний твірної основи (в більшості похідних), внаслідок чого виникають консонантні альтернації. Проте ця залежність не абсолютна, суфіксальні морфеми з тим же фонемним складом можуть по-різному впливати на похідну основу (якщо тотожні граматичні і морфонологічні характеристики). Так, іншомовні суфікси *-er*, *-ent* залишають незмінною твірну основу або викликають диспалаталізацію приголосного в похідному (C'/C), а питомий суфікс *-енн-*, впливаючи на попередній приголосний твірної основи, приводить до консонантних чергувань (д//дж, б//бл, в//вл, м//мл, ф//фл): *колекціонер* ← *колекціонувати*, *адаптер* ← *адаптувати*, *дублер* ← *дублювати* (л'/л), *гастролер* ← *гастролювати* (л'/л), *рецензент* ← *рецензувати*, *претендент* ← *претендувати*: *дослідження* ← *дослідити* (д//дж), *розграфлення* ← *розграфити* (ф//фл). Суфікс *-іj-* викликає палаталізацію приголосного в похідному (C//C'): *економія* ← *економити*, *комплекція* ← *комплектувати* (т//ц'), *проекція* ← *проектувати* (т//ц').

Валентність суфікса *-енн-* характеризується тим, що цей формант приєднується переважно до дієслів доконаного виду, при цьому відбувається усічення дієслівної фіналії, утворюються консонантні альтернації (в більшості похідних), постійний наголос або зсув наголосу переноситься з інфінітивного суфікса на твірну основу: *оздбблення* ← *оздббити*, *оздорблення* ← *оздорбвити*, *напрáвлення* ← *напрáвити*, *впрóвáдження* ← *впрóвáдити*, *пересáдження* ← *пересáдити*, *заворóдження* ← *заворóжити*, *ухвáлення* ← *ухвалити*.

Морфонологічні зміни, які відбуваються при творенні ВДІ за допомогою іншомовних суфіксів, мають меншу регулярність альтернацій, але більший відсоток нестандартних альтернацій. Лінійні перетворення похідної основи (усічення суфіксальних і квазісуфіксальних морфів) у субстантивному словотворі представлені досить широко.

Будь-яка модифікація фонемної структури морфеми відбувається в певних морфонологічних позиціях, у відповідному граматичному (морфемному) контексті. С. М. Толстая зазначає, що при вивченні морфонологічних особливостей похідних, доцільно зважати на морфологічний механізм вибору морфем з ряду “синонімічних” (які мають одне і те ж граматичне значення), якщо цей вибір здійснюється залежно від фонологічних ознак морфем [6, 28]. За таких умов відбувається механізм сполучуваності або розподілу морфів, у цьому випадку враховується не формальне варіювання морфем, а правила сполучуваності морфем.

Семантичним ядром, яке об'єднує суфікси ВДІ, виступає сема активного зв'язку з дією. Необхідно зазначити, що при формуванні семантики ВДІ відбувається взаємодія і взаємоприспособлення основи-мотиватора і форманта, тому, досліджуючи валентність афікса з основою, звертають увагу і на їхню семантику, оскільки суфіксальна морфема реалізує в похідному те словотвірне значення, на яке зорієнтовує його основа, залежно від її граматичного і лексичного значення. Коли твірна основа і формант семантично сумісні, а структурно несумісні, тоді відбувається морфонологічна адаптація і відповідні морфонологічні зміни на морфемному шві.

На основі похідних із суфіксами *-атор*, *-ізатор/-изатор*, *-ант*, *-ент*, *-ер* сформоване ССП “особа” (ЛСГ “назви осіб за професійним заняттям, видом діяльності”). Вибір форманта залежить від цілої низки факторів, серед яких провідна роль належить структурному і семантичному факторам, оскільки кожній суфіксальній морфемі притаманний певний семантичний контекст дієслівних основ, що репрезентують значення виконавця дії. Так, зокрема, суфікси *-ацій*, *-атор*, *-ізатор/-изатор* сполучаються з дієсловами, для яких характерний високий ступінь абстрагованості значень: *реалізація* ← *реалізувати*, *централізація* ← *централізувати*, *декламатор* ← *декламувати*,

імпровізатор ← *імпровізувати*, *орендатор* ← *орендувати*. Іншомовний формант **-атор** приєднується до іншомовних основ, які мають узагальнене значення суб'єкта активної дії: *організатор* – той, хто організує, *інсценізатор* – той, хто інсценізує, *модифікатор* – той, хто модифікує.

У сучасній українській мові ВДІ із суфіксом **-ацій, -фікація, -аж, -ад-, -ур-** мають функціонально адекватний суфікс **-ни-**: *диференціація* і *диференціювання*, *інтеграція* й *інтегрування*, *ідеалізація* й *ідеалізування*, *демонстрація* і *демонстрування*, *стратифікація* і *стратифікування*, *бракераж* і *бракування*, *дубляж* і *дублювання*, *блокада* і *блокування*, *коректура* і *коригування*. Необхідно зазначити, що така дублетність у сучасній українській мові не набула поширення, а використовується як спеціальна лексика у відповідній сфері функціонування. Вивчення питання становлення термінології в українській мові дає можливість зробити висновок, що в різні періоди по-різному ставилися до питання взаємодії власне українських і запозичених формантів. Більшість мовознавців дотримуються думки, що заміна іншомовного суфікса питомим суфіксом **-ни-** потребує виваженого і диференційованого підходу до даного питання.

Семантичним еквівалентом форманта **-атор** є **-ізатор/-изатор**, що виділився як варіант у процесі співвіднесення іменників зазначеного типу з іменниками на **-ізація/-изація** та з дієсловами **-ізувати/-изувати**, пор.:

націоналізатор – *націоналізація* – *націоналізувати*, *екранізатор* – *екранізація* – *екранізувати*, *систематизатор* – *систематизація* – *систематизувати*, *механізатор* – *механізація* – *механізувати*.

Компонент **-фікація** (лат. *ficatio* – роблю) виявлено в словах *кодіфікація*, *модифікація*, *інтенсифікація*, *русифікація*, *теплофікація* (35 назв) на позначення наукових термінів, для яких центальною є сема активного зв'язку з дією.

Суфікси **-ант/-ент, -іж-** поєднуються з дієслівними основами ССП “абстрактне поняття”, які пов'язані з нематеріальною сферою людського життя, й утворюють ССП “особа” (ЛСГ “виконавець дії”): *емігрант* ← *емігрувати*, *консультант* ← *консультувати*, *протестант* ← *протестувати*, *демонстрант* ← *демонструвати*, *дискусія* ← *дискутувати* (т/с'), *економія* ← *економити*, *контузія* ← *контузити*, *проекція* ← *проектувати* (т/ц').

Валентність суфікса **-ант/-ент** характеризується тим, що цей формант приєднується переважно до дієслів недоконаного виду, при цьому відбувається усічення дієслівної фінали (усічення суфікса **-ува-**) і нерегулярні консонантні альтернації (т/ц'), зсув наголосу з інфінітивного суфікса **-ува-** на суфікс **-ант/-ент**. При усіченні дієслівної фінали із суфіксом **-и-** наголос позиції не змінює.

Для даного форманта продуктивнішою є сполучуваність з іменниковими основами (28), а з дієслівними – менш продуктивною (11). Якщо при поєднанні з іменниками твірні основи в основному не зазнають морфонологічних змін, то, поєднуючись з дієслівними основами, зазнають усічення наголошеної дієслівної фінали: пор. *протестант* ← *протестувати*, *іммігрант* ← *іммігрувати*, *дебютант* ← *дебютувати*.

Іншомовний формант **-ор/-ер**, поєднуючись з дієслівними основами утворює ССП “особа” (ЛСГ “виконавець дії”) (6/13): *конструктор* ← *конструювати*, *коректор* ← *коригувати* (г/к), *редактор* ← *редагувати* (г/к). Характерно, що при поєднанні з дієслівною основою, крім усічення дієслівної фінали, може відбуватися консонантне чергування *л'/л* і нерегулярне чергування *ж/к*. Також при поєднанні з дієслівною основою відбувається зміна акцентної позиції із суфікса повторюваної дії **-ува-** на формант **-ер**: *дублёр* ← *дублювати*, *контролёр* ← *контролювати*, *гастролёр* ← *гастролювати* і лише в

поодиноких випадках на кореневу морфему: *трéнер* ← *тренувáти*.

Суфікс *-аж*, сполучаючись із дієслівними основами, утворює ССП “опредметнена дія”: *форсаж* ← *форсувати*, *інструктаж* ← *інструктувати*, *пілотаж* ← *пілотувати*, *монтаж* ← *монтувати*, *шпiонаж* ← *шпiонити*. Цей формант приєднується переважно до дієслів недоконаного виду, при цьому відбувається усічення дієслівної фіналі (усічення суфіксів *-ува-*, зрідка *-и-*) і зсув наголосу з інфінітивного суфікса *-ува-* або кореневої морфеми (пор. *шпiонáж* ← *шпiонити*) на суфікс *-аж*. При творенні девербатива *бракераж* використовується інтерфікс змішаного типу *-ер-* (пор. *бракераж* – *бракувати*).

Девербативи із формантами іншомовного походження *-ад-*, *-ур-* утворюють ССП “опредметнена дія”: *блокада* ← *блокувати*, *коректура* ← *коректувати* (*коригувати*). Зазначені форманти поєднуються з усіченими дієслівними основами.

ВДІ зазначених типів широко вживаються в сфері науково-технічної та виробничої термінології.

Семантичним ядром віддієслівних іншомовних похідних є сема активного зв’язку з дією. Таким чином, ССП “особа” має архісему “виконавець дії” (*реставратор*, *агітатор*, *емігрант*, *рецензент*) і лише в поодиноких випадках ССП “конкретний предмет” (*компостер*, *коректор*, *маркер*).

Кожна конкретна морфонологічна зміна на морфемному шві відбувається лише за наявності відповідних умов, які формують морфонологічну позицію. Вивчення морфонологічних трансформацій при творенні віддієслівних іменників дає можливість вивести морфонологічні моделі, з допомогою яких можна описати морфонологічну структуру похідних лексем певної частини мови і синтезувати план вираження усіх можливих. Характерно, що морфонологічні моделі віддієслівних дериватів складні, оскільки ґрунтуються на двох і більше змінах.

Таблиця 1

Особливості морфонологічної адаптації іншомовних суфіксів у ВДІ

Іншомовний формант	Всього похідних	ВДІ	Морфонологічні явища			
			Усічення	Консонантні чергування	Зміна акцентних позицій	Інтерфіксація
ацій-	624	35	+	–	+	–
-ій-	266	61	+	+	+	+
-фікацій	34	17	+	–	+	–
-атор	430	104	+	–	+	–
-ер / -ор	51/38	13/6	+	+	+	+
-ант / -ент	40/6	10/6	+	–	+	–
-аж	27	16	+	–	+	+
-ад-, -ур-	22	2	+	–	+	–

Вивчення особливостей морфонологічної адаптації віддієслівних іменників з іншомовними суфіксами в сучасній українській мові дає можливість простежити механізм модифікації основи, зокрема кінцевого приголосного, і вплив на цю модифікацію форманта. Альтернації відбуваються, коли кінцеві приголосні основи фонологічно відповідають вимогам морфонологічної позиції (пор., чергування твердої фонемі з м’якою або чергування однієї фонемі з двома різнотипними фонемами). Характерно, що для іншомовних суфіксів регулярною є коренева валентність.

Дериваційний потенціал іншомовних суфіксів при творенні девербативів ССП “виконавець дії”, ССП “опредметнена дія” на сучасному етапі незначний і реалізується в контексті запозичених дієслівних основ. Сполучуваність суфіксів іншомовного походження зі слов’янськими дієслівними основами носить спорадичний характер.

Необхідно зазначити, що форманти вибірково сполучаються з дієслівними основами-мотиваторами, тобто суфікс підтримує у ВДІ те значення, на яке спрямовує основа. Вибір форманта для оформлення девербативів регулює формально-семантичний чинник.

Використана література:

1. Демешко І.М. Валентність суфіксів *-ор*, *-ер* в українській мові // Наукові записки. – Випуск 31. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2001. – С. 55-61.
2. Клименко Н.Ф. Основи морфеміки сучасної української мови. – К.: ІЗМН, 1998. – 182 с.
3. Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А. Словотвірна морфеміка сучасної української літературної мови. – К., 1998. – 161 с.
4. Пінчук О.Ф. Словотвірна структура віддієслівних іменників сучасної української літературної мови // Морфологічна будова сучасної української мови. – К.: Наук. думка, 1975. – С. 35-83.
5. Тихонов А.Н. О семантической соотносительности производящих и производных основ // Вопросы языкознания. – 1967. – № 1. – С. 112-120.
6. Толстая С.М. Морфонология в структуре славянских языков. – М.: ИНДРИК, 1998. – 318 с.

*Євтушок Т.О.
Київський національний
лінгвістичний університет*

ЧОЛОВІЧИ ОБРАЗИ В КОНТЕКСТІ СЕМАНТИКО-КОГНІТИВНОГО ТА КОМПОЗИЦІЙНО-СТИЛІСТИЧНОГО ПІДХОДІВ У ТЕКСТАХ ФРАНЦУЗЬКОЇ НЕОМІФОЛОГІЧНОЇ ПРОЗИ

Поряд зі зв’язністю, конвергенцією та семантичним повтором, одним із типів прийомів, що забезпечує виявлення найважливіших смислів тексту як “складної єдності суджень” та емоцій як “конкретно-образної сутності”, є поняття “сильних позицій” [1, 24]. “Сильними позиціями” художнього тексту, які будуть виступати **предметом нашого дослідження**, є заголовок, епіграф, пролог та антропоніми. **Метою** дослідження є окреслення значущих зв’язків між цими елементами, що належать до різних текстових рівнів, а визначення їх ролі в розкритті основної теми, що сприяє, на нашу думку, встановленню ієрархії смислів художнього твору в цілому та виражених у ньому образів зокрема, буде його завданням.

Актуальність дослідження зумовлена загальною спрямованістю сучасної лінгвопоетики на вивчення семантики художнього тексту загалом та його окремих елементів, а застосування концептуального аналізу до семантики художнього тексту дозволяє спрямувати розвідки в ракурсі когнітивно-дискурсивної парадигми.

Оскільки “сильні позиції” актуалізують найважливіші смисли художнього тексту, їх можна розглядати як елементи, що слугують “сигналами концептуальної інформації” [4, 149]. Це твердження є актуальним насамперед тому, що метою концептуального аналізу як такого є встановлення смислів, які реалізуються в одному знаку, складаючи, таким чином, передумову буття знаку як відомої когнітивної структури. Концепт художнього тексту